

GÂNDIRE RASIALĂ, DARWINISM SOCIAL ȘI NAȚIONALISM LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Mircea Gelu BUTA*

1. Introducere

Rasismul este una dintre cele mai vechi prejudecăți umane. S-a conturat în momentele naive ale științei și a persistat din rațiuni politice și economice, având nu numai ecouri așteptate, ci și consecințe cu totul imprevizibile.

Lumea antropologiei clasice admitea că rasa este o grupare biologică, caracterizată prin unitatea ei de origine, printr-o anumită distribuție geografică și un ansamblu de particularități fizice: forma capului și părului, gradul dezvoltării pilozității faciale și corporale, pigmentarea pielii, forma nasului, pleoapei superioare și a buzelor care dau forma feței, înălțimea corporală etc. Originea raselor era, evident, incertă, teoretic existând două posibilități: fie s-au diferențiat într-o singură mare regiune situată undeva în Asia, de unde au migrat, cucerind apoi planeta sau conform teoriei policentriste larg acceptată de antropologii ultimelor două decenii, diferențierea raselor a început cu mult timp în urmă și a avut un caracter local. Această ipoteză a devenit cu timpul utilă teoriilor diferențierii rasiale.

Firește, inițial rasele au fost pure. Ulterior, puritatea a dispărut datorită nenumăratelor metisaje care au traversat istoria umană. Rolul rasei în modelarea destinului și a istoriei popoarelor a fost speculat de națiunile europene, construindu-se genealogii prestigioase, pentru a glorifica existența comunităților naționale. De exemplu, după crearea Imperiului German în anul 1871, ideile supremației teutonice și ale pan-germanismului au susținut programul imperial german¹. În Franța, o atenție considerabilă a fost acordată teoriilor civilizației franceze, cu presupuse origini celtice sau galice². Legând pan-ortodoxia și pan-slavismul de „*problema orientală*”, rușii au manifestat în permanență o atracție obsesivă către deschiderea la mare, considerându-se îndreptățiți de a fi principalul moștenitor al Imperiului Bizantin³.

* Mircea Gelu Buta, Prof. Univ. Dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, UBB Cluj-Napoca, e-mail: butamircea@yahoo.com

¹ David Ciarlo, *Advertising Empire: Race and Visual Culture in Imperial Germany*, Cambridge Mass: Harvard University Press, 2011.

² Alice L. Conklin, *In the Museum of Man: Race, Anthropology and Empire in France, 1850–1950*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2015.

³ Rosetti R., *Acțiunea politicii rusești în Țările Române, povestită de organele oficiale franceze*, Ed.

Aceste teorii au hrănit fanteziile privind apartenența națională, care, la rândul ei, a impus teoria rasială despre națiune, ce întruchipa calități fizice și intelectuale deosebite, transmise de-a lungul generațiilor și aflată în opoziție cu alte națiuni.

Între anii 1880 și 1918, caracteristicile culturale și biologice ale rasei s-au conturat ca fiind elemente centrale ale identității naționale, însoțind frecvent discursul naționalist. Ca principiu politic, naționalismul îndeamnă grupul pe care-l reprezintă, adică națiunea să pretindă drepturi civice și să-și dobândească propriul teritoriu pe baza unicității sale culturale⁴.

Naționalismul etnic, care s-a conturat la sfârșitul secolului al XIX-lea în scrierile naționaliștilor central-europeni, implică o teorie distinctă a națiunii, ce a utilizat metafore rasiale și noțiuni ale darwinismului social, adică ale luptei pentru existență și supraviețuire a celui mai adaptat.

Desigur, ne întrebăm cât de răspândite au fost ideile rasiale ale autorilor central-europeni în restul continentului. Oare teoriile lui Gusztáv Beksics despre „*conflictul rasial între maghiari și români*” a fost doar o interpretare izolată a problemei naționalităților din Ungaria sau doar o percepție maghiară generală asupra chestiunii românești? În ce privește discursul rasial destul de violent al lui Aurel C. Popovici, a fost doar expresia unui naționalist din Banat persecutat de guvernul maghiar sau mai degrabă expresia locală a unei debateri europene despre rasă? Ce-i unea pe acești autori aparținând unor discipline academice și tabere politice diferite: Ludwig Gumplowicz, un evreu polonez din Cracovia, care a studiat sociologia la Universitatea din Graz; Houston Stewart Chamberlain, un englez care s-a mutat la Bayreuth, unde a câștigat admirația împăratului Wilhelm II; Gusztáv Beksics, un politician și ideolog liberal maghiar; Aurel C. Popovici, un jurist și politician român din Banat, educat la Viena și Graz, devenit faimos prin planul său de a federaliza monarhia habsburgică?⁵

Argumentele lor sociologice, rasiale și naționaliste depășesc, cu siguranță, cadrul ideologic și național, iar elementul care-i unifică și raționamentul lor comun este ideea superiorității naționale.

2. Rasa și chestiunea românească în concepția lui Gusztáv Beksics

În anul 1837, în urma dezbaterilor de la Academia Maghiară, s-a lansat în spațiul public ideea că națiunea maghiară este singura care posedă calitatea de a fi conducătoare față de celelalte grupuri etnice din Ungaria, cu referire explicită la slovaci⁶. Din acel moment, s-a considerat că doar cultura maghiară

Cartea Românească, București, 2000, p. 152; vezi și Iorga N., *O viață de om așa cum a fost*, Ed. Minerva, București, 1976.

⁴ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism. A critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, London, Routledge, 1998.

⁵ Marius Turda, *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar (1880-1918)*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2016, pp. 14-15.

⁶ „*Națiunea slovacă din Ungaria nu este altceva decât un vis revoltător sau invenție josnică*”. Apud

merită în Ungaria respect și legitimitate, celelalte fiind doar tolerate și tratate cu dispreț, permițându-se dezvoltarea lor peste nivelul de jos, acolo unde Legea Naționalităților din anul 1868 autoriza aceasta⁷.

Între anii 1880–1918, conceptul de superioritate națională în Ungaria a fost completat cu discuții despre originile rasiale. Dezbaterile s-au axat pe două teme interdependente. Prima reprezintă o discuție referitoare la cucerirea bazinului carpatic de către triburile maghiare la finele primului secol creștin și drepturile istorice care au derivat din acest eveniment. În al doilea rând, s-a încercat evidențierea caracteristicilor nobile, superioare ale vechilor maghiari, descriși ca luptători. De aici, erudiții Pál Hunfalvy și mai apoi Ármin Vámbéry au dezvoltat două teorii despre originea maghiarilor. Primul a încercat să aducă argumente că maghiarii aparțin ramurii fino-ungrice, alături de finlandezi și laponi⁸. Celălalt a sugerat că maghiarii sunt de origine turco-tătară, care ulterior s-a amestecat cu ramura fino-ungrică, ei fiind descendenții hunilor⁹.

Biologizarea identității naționale maghiare a fost creionată de Gusztáv Beksics¹⁰, într-o lucrare apărută la Editura Athenaeum din Budapesta, în anul 1895, intitulată „*A román kérdés és a fajok harcza Európában és Magyarországon*” (*Chestiunea românească și conflictul rasial în Europa și Ungaria*). Un an mai târziu, la aceeași editură va publica „*A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk*” (*Răspândirea rasei maghiare și consolidarea noastră națională*). Afirmatia care se desprinde din cele două lucrări se referă la exemplul „*chestiunii românești*” ca la ceva tipic pentru conflictele dintre rase în Europa central-răsăriteană la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Darwinismul naționalist al lui Gusztáv Beksics nu reprezintă doar o simplă adaptare a teoriei lui Darwin privind selecția naturală. El a formulat o teorie despre asimilarea nemaghiarilor ca fiind efectul inevitabil al supraviețuirii și extinderii rasei maghiare, ale cărei calități rasiale superioare favorizează acest proces și permit maghiarilor să-și păstreze superioritatea națională în Regatul Sfântului Ștefan. În contradicție cu alți doi gânditori unguri, Ágost Pulszky și Concha Gyózó, care susțineau doctrina drepturilor istorice, Beksics considera că elementele primordiale în conservarea rasei sunt religia și ideea națională: „*Conștiința națională de care depinde cultura intelectuală, literatura și artele este aproape invincibilă și împiedică o rasă, chiar mică fiind, să fie absorbită de o alta mai mare*”¹¹.

Marius Turda, *op. cit.*, p. 113.

⁷ Macartney C. A., *The Habsburg Empire (1879–1918)*, London: Weindenfeld and Nicholson, 1968, pp. 722–723.

⁸ Louis Felbermann, *Hungary and its People* (London: Griffith Farran, 1892), p. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 2

¹⁰ Gusztáv Beksics (1847–1906) a studiat Dreptul la Universitatea din Budapesta. În anul 1884 a fost ales în Parlamentul ungar. Pe lângă activitatea publicistică importantă, a devenit consilier în mai multe guverne maghiare, în probleme de drept constituțional și relații internaționale. După anul 1896, a fost editor al ziarului „*Magyar Nemzet*”, iar din anul 1905 a condus publicația guvernamentală „*Budapesty Cözlöny*”. Apud Marius Turda, *op. cit.*, p. 117.

¹¹ Gusztáv Beksics, *Die neueste politische mode*, Budapest, Samuel Zilahy, 1884, pp. 147–148.

În cazul românilor, acesta considera că religia ortodoxă a fost vitală în formarea caracterului rasial și identității naționale separate a acestora, iar dacă toată Transilvania ar fi fost protestantă, „*chestiunea românească*” nu ar mai fi existat¹².

În teoria lui Beksics, pe lângă religie și ideea de națiune, este subliniat rolul jucat de femeii în conservarea rasei, o perspectivă nouă, care va căpăta consistență odată cu dezvoltarea eugenismului. „*În lupta raselor, nu calitățile poetice ale femeii sunt decisive, ci tocmai acelea pe care romancierii și autorii dramatici le-au descris ca fiind prozaice: fertilitatea și calitatea de a fi mamă*”¹³.

3. Rasă și națiune la Aurel C. Popovici

În perioada 1880–1918, când darwinismul naționalist din Ungaria respingea orice apropiere politică între maghiari și nemaghiari, juristul și politicianul român Aurel C. Popovici a folosit gândirea rasială și darwinismul social pentru a elabora propria sa versiune a ideii de superioritate națională¹⁴. De fapt, el a adaptat ideile precursorilor săi, George Barițiu¹⁵ și Alexandru Mocioni¹⁶, la noile teorii antropologice, sociologice, demografice și filosofice¹⁷.

Influențat de Gobineau și Houston Stewart Chamberlain, acesta a încercat să combată cu argumente inedite politica maghiară de hibriditate etnică pe plaiurile Transilvaniei, pe care Popovici o socotea ca o amenințare

¹² *Ibidem*, p. 51.

¹³ *Ibidem*, p. 251.

¹⁴ Aurel C. Popovici s-a născut la Lugoj la 4 octombrie 1863. A frecventat liceele din Lugoj, Beiuș și Brașov, după care s-a înscris timp de trei ani la Facultatea de Medicină din Viena. În anul 1888, s-a transferat la Universitatea din Graz, unde a urmat cursurile de științe politice. Încă din studenție s-a preocupat de soarta românilor transilvăneni. În anul 1892, a redactat „*Replica la Răspunsul studenților maghiari. Memoriul studenților din România*”, pentru care autoritățile maghiare i-au intentat proces și l-au condamnat la patru ani de închisoare și 500 de florini amendă, cu vina de „*ațâțare la ură contra unei naționalități*”. A fost ajutat de Valeriu Braniște să fugă în Austria, iar apoi în Italia. Reîntors în țară, a activat ca profesor suplinitor de limba germană și de igienă la Seminarul Nifon și la Școala de Război din București. A studiat în detaliu limbile greacă, latină, spaniolă, germană, franceză, engleză, maghiară și italiană. Este unul din cei patru fondatori ai Institutului de arte grafice și editura „*Minerva*” din București (1898). În anul 1899, înființează și conduce ziarul „*România jună*”. În anul 1906, a publicat, la Leipzig, lucrarea „*Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*” (*Stat și Națiune. Statele unite ale Austriei Mari*), o carte care a fost asociată cu mișcarea de federalizare a Austriei, creată în jurul prințului moștenitor Franz Ferdinand. În perioada 1908–1909, a fost redactor și director la revista „*Sămănătorul*”. În anul 1910, va publica vol. *Naționalism sau democrație. O critică a civilizației moderne, o carte care reunește articole publicate în „Sămănătorul*”. În anul 1916, după ce România a intrat în război, A. C. Popovici s-a refugiat la Geneva, în Elveția, unde a și murit în anul 1917. Ultima sa lucrare, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie (Problema românească în Transilvania și Ungaria)*, a fost publicată postum, în anul 1918. Vezi Marius Turda, *op. cit.*, pp. 142–143.

¹⁵ George Barițiu, *Ioan Corvinul de Hunedoara, origine, genealogia faptelor sale imortale*, Transilvania, IV, 1873, p. 51.

¹⁶ Alexandru Mocioni, „*Conștiința națională*”, în Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, Fundația pentru Literatură și Arte „Regela Carol II”, 1939.

¹⁷ Marius Turda, *op. cit.*, p. 144.

la adresa națiunii române, văzută ca unitate rasială integrată de o cultură distinctă. Cu alte cuvinte, națiunea era biologizată, iar luptele naționaliste dintre români și unguri erau înțelese ca lupte pentru supraviețuire.

Combătând presupunerile autorilor maghiari despre inferioritatea culturii românești și faptul că românii nu ar constitui o națiune, Aurel C. Popovici încerca să argumenteze că românii aveau dobândită deja maturitatea națională, iar din cauza asimilărilor pe care ungurii le practicau, rasa maghiară ar fi pe cale să dispară ca națiune. Legând rasa de națiune, el a evitat folosirea exclusivă a vocabularului antropologic și a utilizat o definiție a rasei bazată pe excelență spirituală, pe care a combinat-o în mod subtil cu ideea de națiune: „După convingerea mea, repet, noțiunea de rasă e din cale-afară de vagă. Ea nu se deosebește, în fond, întru nimic de omenire, pentru că germanul nu este englez, italianul nu este român, francezul nu este spaniol. Factorul adevărat al întregii culturi omeneste este naționalitatea”¹⁸.

O altă teorie pe care Aurel C. Popovici a folosit-o în susținerea teoriei superiorității naționale românești a fost craniologia¹⁹, susținând că românii constituie unica și cea mai dezvoltată rasă descendentă din cea nord-europeană: „M-am dumirrit demult. De fapt, mulți români au cel puțin unul, dacă nu mai multe din semnele exterioare ale rasei europene de Nord: fie că sunt înalți «ca brazilii» și spătoși, fie că au capul lunguiet sau fruntea lată, fie că părul le este bălan sau bălăior, fie că ochii le sunt albaștri sau verzui, pielea albă ca laptele sau sufletul dintr-o bucată, ceea ce este mai hotărâtor”²⁰.

Desigur, tezele antropologice ale lui A. C. Popovici nu pot fi astăzi împărtășite de oamenii de știință. Ele rămân însă ca mărturii spirituale ale frământării unei minți superioare de la începutul veacului al XX-lea. Totuși, crezul că doar cultura dă o notă de originalitate unui popor și îi permite să își exprime propria identitate rămâne valabil. Așadar, cultura este națională, pe când civilizația văzută prin conținutul ei materialist este mondială. Comentând acest lucru, A. C. Popovici ajunge la concluzia că omul modern, occidental, este lipsit de cultură adevărată, este civilizată, dar incult pentru că „civilizația materială a omorât sufletul din el”. Ca urmare, ambițiile de parvenire economică și politică ale acestuia manifestate sub forma „hipnotismului democratic”, pervertește mentalitatea națională și lasă loc prejudecăților artificiale proprii unei „civilizații de bâlci”. Popovici consideră că „o democrație veșnic înfometată de buget” atrage „cheltuieli nebune” și generează o corupție la toate nivelele²¹. Mergând mai departe cu analiza sa, Aurel Popovici etichetează cultura europeană din

¹⁸ Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație, O critică a civilizațiunii*, Ed. Minerva, București, 1910, reeditată de Constantin Schifirneț în anul 1997, p. 65.

¹⁹ Conceptul de indice cefalic, introdus de savantul suedez Andrea Retzius în anul 1845, a fost preluat și dezvoltat de chirurgul și antropologul francez Paul Broca (1824-1880). Acesta era convins că popoarele pot fi clasificate în: dolichocefali (scandinavii, englezii, germanii, francezii), înzestrați cu înalte facultăți mintale, în opoziție cu dolicefali (laponii, finii, fino-slavii), considerate popoare inferioare. Vezi Broca P. P., *Instructions craniologiques et craniométriques de la société d'anthropologie de Paris*, Ed. Gmasson, Paris, 1875.

²⁰ Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație...*, pp. 418-419.

²¹ *Ibidem*, p. 19

aceea vreme ca având un „*caracter chelneresc*”, argumentându-și afirmațiile în felul următor: „În realitate meseria de chelner e onorabilă și onestă... Nu ea este de vină că bietul chelner e un civilizat incult... Sunt în ziua de azi în Europa nenumărați avocați, doctori, profesori, chiar universitari, legiuitori, funcționari care, făcând abstracție de meseria lor, stau pe același nivel de civilizație. Cu alte cuvinte, în afară de meseria lor, nici ei nu au mai multă cultură adevărată decât acei chelneri și portari”²². Aceste persoane au pierdut „prin civilizare forțată” dreapta judecată, dreapta simțire, a cărui sufletul a fost „omorât de civilizația materialistă”, fapt pentru care devin ușor agenți electorali ce oferă soluții economice și leacuri politice într-o civilizație umană în faliment²³.

Cât despre spațiul românesc, consideră că civilizația sa modernă se reduce doar la un import de legi, nu întotdeauna în concordanță cu trebuințele reale ale poporului român.

În ce privește rasismul, dacă ar fi fost consecvent lui însuși, nu ar fi trebuit să facă nicio distincție între rasele europene. Or, cele mai cumplite forme de rasism s-au dezvoltat tocmai în Europa.

RACIAL THINKING, SOCIAL DARWINISM AND NATIONALISM AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

In the early twentieth century, intellectuals and politicians in Central Europe used racial and social Darwinian metaphors to support the idea of national superiority. This succeeded in transforming the idea of the nation, previously defined as a political community based exclusively on language, into a biological community that differs from other nations by different racial origins. In Transylvania, these ideas served two opposing principles: the Hungarian idea of national superiority and the Romanian argument for national self-determination and independence.

Keywords: race, Darwinism, nationalism

LA PENSÉE RACIALE, LE DARWINISME SOCIAL ET LE NATIONALISME AU DÉBUT DU VINGTIÈME SIÈCLE

Résumé

Au début du vingtième siècle, les intellectuels et les hommes politiques d'Europe centrale ont utilisé le Darwinisme racial et social pour soutenir l'idée de supériorité nationale. Cela a permis de transformer l'idée de nation, précédemment définie comme une communauté politique basée uniquement sur la langue, en une communauté biologique qui se distingue d'autres nations par des origines raciales différentes. En Transylvanie, ces idées ont servi deux principes opposés: l'idée hongroise de supériorité nationale et l'argument roumain d'autodétermination et d'indépendance nationale.

²² *Ibidem*, p. 39.

²³ *Ibidem*, pp. 64–65.

Mots clés: race, Darwinisme, nationalisme

**RASSENDENKEN, SOZIALDARWINISMUS UND
NATIONALISMUS AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS**

Zusammenfassung

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts verwendeten die mitteleuropäischen Intellektuellen und Politiker rassistische und sozialdarwinistische Metaphern, um die Idee der nationalen Überlegenheit zu unterstützen. Die Idee der Nation, die bis dahin als politische, ausschließlich auf der Sprache basierte Gemeinschaft definiert war, konnte somit in eine biologische Gemeinschaft umgewandelt werden, die sich von anderen Nationen durch unterschiedliche rassistische Herkunft unterscheidet. In Siebenbürgen dienten diese Ideen zwei gegensätzlichen Prinzipien: der ungarischen Idee der nationalen Überlegenheit und dem rumänischen Argument für Selbstbestimmung und nationale Unabhängigkeit.

Schlagwörter: Rasse, Darwinismus, Nationalismus

